

КОНЦЕПТУАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ АКТУАЛІЗАЦІЇ АРХЕТИПУ МАТЕРІ В СУЧАСНІЙ ФРАНЦУЗЬКІЙ ДРАМІ

Х.В.Старовойтова

(кандидат філологічних наук, викладач, Ізмаїльський державний гуманітарний університет)

*В статті описані лінгвістическіе основи изучения концептуальних механізмів актуалізації архетипа **матері** в сучасній французькій драмі. Исследование сосредоточено на толковании основных подходов к определению концептуальной метафоры и метонимии.*

The article focuses on the linguistic notions underlying the conceptual mechanisms of verbalization of the archetype "Mother" in modern French drama. The research concentrates on interpretation of the basic theoretical postulates on conceptual metaphor and metonymy.

Трагування архетипів як природних образів, закарбованих у свідомості, первісних образів, позачасових схем, формул надає нам змогу розуміти архетипи як системну субстанцію Універсуму – зібрання усіх основних образів людства (1). Образ – це «соціальний еталон позитивного або негативного, який виступає як динамічний феномен, що акумулює все багатство асоціацій» (2, 56). Осмислення інформації, мисленнєве конструювання предметів і явищ (концептуалізація) призводить до утворення певних уявлень про світ у вигляді концептів. Сукупність знань людини про світ, здобутих у результаті її пізнавальної діяльності та сформованих у вигляді концептів, відображається у концептуальній системі (3), яка ніби карта чи сітка, структурована концептуальними схемами, що вилучаються за допомогою концептуальної метафори та концептуальної метонімії, котрі відбивають характер осмислення мовних сутностей, спричинений прагненням людини до упорядкування знань про світ та встановлення відношень між осмислюваними об'єктами реальності та їх мовним втіленням.

Концептуальна метафора та концептуальна метонімія, які є об'єктом дослідження у наукових працях Н.Д.Арутюнової (4), Н.О.Ліухіної (5), В.І.Карасика (6), Дж.Лакоффа (7), О.О.Селіванової (8), розглядаються у зіставленні або протиставленні, між тим у когнітивному аспекті метафоричні та метонімічні механізми знаходяться у взаємодії. Метафори та метонімії, своєрідно виявлені у кожній мові, мають свою неповторну культурну специфіку, яка відображається як у мовленні представників певного соціуму, так і в концептуальному просторі художніх творів.

Метою статті є висвітлення концептуальних механізмів актуалізації архетипу матері в сучасній французькій драмі.

Основними механізмами утворення концептуальної системи є метафора та метонімія, оскільки за їх допомогою виражаються абстрактні концепти конкретизованих образів.

Ці тропічні засоби є цінним джерелом для лінгвокогнітивного напряму дослідження мови сучасних французьких п'єс, бо архетипи, які є в основі переосмислених мовних одиниць, акумулюють специфіку світобачення франкомовного соціуму. Метафора та метонімія в мовленні персонажів сучасних французьких п'єс – яскравий приклад динаміки французької мови у сфері лексичної семантики. Вивчення таких тропів дозволяє проникнути в загальні закономірності людського мислення, виявити типові асоціації та визначити специфіку мовлення персонажів сучасних французьких п'єс.

Засновниками теорії концептуальної метафори вважаються Дж. Грейді (9), Дж. Лакофф (7), М. Тернер (10). У своїх дослідженнях вони розглядають метафору не тільки як феномен мови, але як один з основних засобів мислення мовної особистості. Теорія концептуальної метафори базується на засадах класичної теорії метафори, однак по-новому інтерпретує її та визначає як процес розуміння одного концепту в термінах іншого (7, 387). З позиції когнітивної лінгвістики концептуальна метафора розглядається, за визначенням О.С.Кубрякової, як "одна з форм концептуалізації, когнітивний процес, що відображає і формує нові поняття і без котрого неможливо отримати нові знання" (3, 55). Термін "концептуальна метафора" у трактуванні Дж. Лакоффа та М.Джонсона дозволяє розмежувати мовні засоби вираження і когнітивний процес, який лежить в основі концептуальної метафори, а саме, розуміння одного явища (або царини дії) у термінах іншого. Царина, з якої поняття "запозичуються", позначається як "царина джерела", царина, до якої "запозичується" поняття – "царина мети". Вихідним та похідним поняттям є концепти, в інших термінах, відповідно, корелят і референт метафори (7, 9).

Поняття царини, яке детально досліджено в працях Р.Лангакера (11), визначається як відкрита концептуальна структура, що інкорпорує інформацію з контексту або попереднього дискурсу і може функціонувати як фон, на який профілюються концепти. Царина джерела – це більш конкретне знання, яке мовна особистість отримує підчас взаємодії з дійсністю. Царина мети – менш чітке, менш конкретне,

менш визначене знання (7, 10).

Зазначаємо, що всі метафори є молекулярними, тобто вони складаються з метафоричних частин-атомів та називаються первинними метафорами. Кожна первинна метафора має мінімальну структуру й виникає в досвіді мовної особистості природно, автоматично та несвідомо, за допомогою об'єктивації первісних концептів, які ґрунтуються на архетипах людства (7, 46). Дж. Грейді, котрий увів термін "*первинна метафора*", пропонує перелік первинних метафор: ЛЮБОВ Є ТЕПЛО, ЩАСТЯ – ВГОРУ, ЖИТТЯ – ВГОРУ, СМЕРТЬ – ВНИЗ, СУБСТАНЦІЯ – ВМІСТИЩЕ, ЖИТТЯ Є РІДИНА, ОБМЕЖЕНИЙ ПРОСТІР, КОНТЕЙНЕР, ЧАСТИНА – ЦІЛЕ, ЖИТТЯ Є РУХ УГОРУ, ЗАНЕПАД ЖИТТЯ Є РУХ УНИЗ, ЖИТТЯ – ДОБРЕ, СМЕРТЬ – ПОГАНО, ВЕРХ – НИЗ, ЦЕНТР – ПЕРИФЕРІЯ, БАЛАНС – СИМЕТРІЯ, ВМІСТ, ШЛЯХ, ЧАСТИНА – ЦІЛЕ (9, 16-24). Первинні метафори дозволяють зрозуміти доволі абстрактні або неструктуровані сутності в термінах більш конкретних або структурованих сутностей (7, 10).

Система первинних концептуальних метафор пояснює основний когнітивний процес аналогового осмислення та дозволяє визначити в мові способи номінації простих когнітивних структур – універсальних архетипів людства, зокрема архетипу *materі*, вербалізація якого здійснюється у результаті образного переосмислення або символізації. Архетип *materі* функціонує в культурі франкомовного соціуму: він з'являється, розвивається та втілюється в образах сучасних французьких п'єс. Метафоричні вирази: *revenir et se laisser tomber au sol* (12, 16); *un repas de reine* (13, 93), до яких постійно звертається франкомовна особистість у практичному житті та мисленні, в основі мають первісний концепт МАТИ, який ґрунтується на однойменному архетипі, метафоризується завдяки процедурі обробки знань.

Метафора – це органічний компонент художнього твору, оскільки в ньому обов'язково присутні елементи образного мислення і бачення світу (4, 20). Яскрава драматургічна метафора завжди унікальна та неповторна, бо є завжди відкриттям нової перспективи і нового смислу. Дослідження метафори в сучасному французькому драматургічному дискурсі пояснюється наявністю таких схожих рис, як: поєднання образу та смислу; контраст у таксономії об'єктів (персонажів); синтетичність, дифузність значення; розмаїтість інтерпретацій; відсутність і не обов'язковість мотивації. Мова драматургічних творів зберігає в семантиці своїх одиниць і передає від покоління до покоління певний "погляд" на світ – універсальні архетипи, які стають надбанням, власністю кожної мовної особистості з дитинства (14, 57).

Отже, вибір адресантом метафори, у якій вербалізується архетип *materі*, здійснюється спонтанно та інтуїтивно, з урахуванням внутрішніх закономірностей мови та мислення. Крім того, під час вивчення лінгвокогнітивних особливостей мовних засобів, що втілюють архетип *materі* в сучасній французькій драмі, слід ураховувати той факт, що метафоричні номінативні одиниці є "культурно закоріненими", тобто, зорієнтовані на адресата, який належить до тієї ж лінгвокультурної спільноти, що й адресант. Актуалізація архетипу *materі* в сучасній французькій драмі стає можливим за рахунок імпліцитних компонентів, які стають зрозумілими завдяки метафоричному та метонімічному переосмисленню, а також символізації.

Метонімія у концептуальному просторі сучасної французької драми – це необхідний зв'язок поміж повсякденним досвідом франкомовної особистості і внутрішньо узгодженими метафоричними системами, які лежать в основі культури Франції. Метонімія символічних систем, яка, перш за все, мотивована архетипами людства, є ключем до розуміння культурних концептів. Дослідженням концептуальної метонімії займаються провідні лінгвісти, що підтверджується значною кількістю праць як вітчизняних (Н.Д.Арутюнова, О.В.Раєвська, Н.В.Чернікова, М.Г.Араратян), так і зарубіжних лінгвістів (Дж. Лакофф, А.Барселона, Р. де Мендоса). У когнітивній лінгвістиці під концептуальною метонімією розуміють когнітивний процес, за якого одна концептуальна сутність забезпечує ментальний доступ до іншої концептуальної сутності в межах тієї самої царини (15), та характеризують за такими параметрами, як механізм формування і відношення між концептосферами. Когнітологи розглядають механізм формування концептуальної метонімії в таких напрямках. З одного боку, когнітивна метонімія вписується у вже ставший класичний підхід, запропонований в межах теорії концептуальної метафори (16). З іншого боку, концептуальна метонімія є об'єктом вивчення в межах теорії концептуальної інтеграції (17). У сучасній когнітивній лінгвістиці виокремлено близько 70-ти типів концептуальних метонімії, які можна звести до значно меншої кількості архетипних концептуальних схем: ЧАСТИНА заміщує ЦІЛЕ, ЦІЛЕ стоїть замість ЧАСТИНИ; ТЕ, ЩО ВМІЩУЄ, стоїть замість ВМІСТУ; ДІЯ заміщує РЕЗУЛЬТАТ; ОБ'ЄКТ заміщує МІСЦЕ; ДІЯЧ стоїть замість НАСЛІДКУ ДІЇ; ПРИЧИНА стоїть замість НАСЛІДКУ; КАТЕГОРІЯ заміщує ВЛАСТИВІСТЬ (18, 37-77): *Le monde entier envie notre province, son calme et ses clochers, sa douceur, son vin, sa prospérité* (19, 24) Таким чином, метонімічні концепти, як і метафоричні, структурують не тільки мову, але й наше мислення, установки, дії, оскільки ґрунтуються на архетипах людства (7, 66). Але, незважаючи на деяку подібність, метафора і метонімія розрізняються поміж собою характерними закономірностями семантичної сполучуваності (4, 152).

На думку Дж. Лакоффа та М. Тернера, фундаментальна відмінність між метафорою та метонімією

полягає в типі проєкції: в метафорі присутні дві окремі царини (царина джерела та царина мети), в метонімії проєкція відбувається в межах однієї царини (20, 202), тобто в метонімії відбувається перенос з одного елемента царини на інший елемент цієї самої царини. Проте межі метафори та метонімії не є чітко визначеними, оскільки не завжди ці перенесення виступають окремо, досить часто можна спостерігати їх взаємодію. Л.Гусенс виділяє чотири типи взаємодії цих тропів: 1) метафора з метонімії; 2) метонімія всередині метафори; 3) метафора всередині метонімії; 4) деметонімізація всередині метафори (18, 203). Метонімія визначає шляхи руху метафоричної моделі як засобу інтерпретації однієї ментальної сфери. Специфікою концептуальної метонімії є те, що, з одного боку, в її основі лежать традиційні відношення суміжності типу ЧАСТИНА – ЦІЛЕ, КОНТЕЙНЕР – ВМІСТ, а з іншого боку, в межах когнітивної лінгвістики були означені додаткові, більш абстрактні концептуальні відношення: ЦІЛЕ І ЙОГО ЧАСТИНИ, ЧАСТИНИ В ЦІЛОМУ, ЧАСТИНА ЗАМІСТЬ ЦІЛОГО (16, 47).

Вважаємо, що дослідження умов сумісності концептуальної метафори і концептуальної метонімії в сучасному французькому драматургічному дискурсі надасть важливу інформацію про здатність мовної особистості поєднувати в процесі мислення царину джерела і царину мети, які, на нашу думку, сприятимуть розкриттю механізму вербалізації архетипу *materі* в сучасній французькій драмі.

Отже, вивчення концептуальної метафори та концептуальної метонімії в сучасній французькій драмі, смисл яких частково зумовлений культурою Франції, а також пов'язаний з універсальними архетипами людства, зокрема архетипом *materі*, допомагає сформувати найбільш повне уявлення про мову, мислення, культуру франкомовного соціуму, оскільки метафора та метонімія втілюють найскладніші співвідношення понять, образу, слова та смислу, сукупність уявлень про оточуючу дійсність, яка є загальною основою світосприйняття для представників мовного колективу. Метафоричні та метонімічні висловлення сприяють розумінню творчості адресанта. Вони пробуджують мислення людини, дозволяють тонко і глибоко сприйняти новий смисл на основі вже відомого. Перспективним напрямом дослідження мовних засобів актуалізації архетипу *materі* в сучасній французькій драмі є вивчення метафоричних та метонімічних моделей, що представлені метафоричними та метонімічними концептами, у яких втілюється амбівалентний концепт МАТИ, що реалізує однойменний архетип.

1. Манакін В.М. До питання про рекурсивні алгоритми мовної семантики // Одиниці та категорії сучасної лінгвістики: Зб. ст., присвячений ювілею Володимира Дмитровича Каліущенка. – Донецьк, 2007.
2. Снитко Е.С., Кулинич И.А. Русский язык в этнолингвистическом освещении: Лекционный курс. – К., 2005.
3. Краткий словарь когнитивных терминов /Е.С. Кубрякова, В.З.Демьянков, Ю.Г.Панкрат, Л.Г.Лузина / Под общ. ред. Е.С.Кубряковой. – М., 1997.
4. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М., 1999.
5. Илюхина Н.А. О взаимодействии когнитивных механизмов метафоры и метонимии в процессах порождения и развития образности // Вестник Самарского государственного университета. – Самара, 2005. – №1.
6. Иная ментальность / В.И.Карасик, О.Г.Прохвачева, Я.В.Зубкова, Э.В.Грабарова. – М., 2005.
7. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем: Пер. с англ. /Под ред. и с предисл. А.Н.Баранова. – М., 2004.
8. Селиванова Е.А. Когнитивная ономазиология: (Монография) / Черкаськ. держ. ун-т ім. Богдана Хмельницького. – К., 2000.
9. Grady J. Foundation of Meaning: Primary Metaphors and Primary Scenes: Ph. D. dissertation. – Berkley, 1997.
10. Turner M. The Literary Mind: The Origin of Thought and Language. – N.Y.; Oxford, 1998.
11. Langacker R.W. Assessing the cognitive linguistic enterprise // Cognitive Linguistics: Foundations, Scope and Methodology / Eds. T.Jenssen, G.Redeker. – Berlin; N.Y., 1999.
12. Lagarce J.-L. J'étais dans ma maison et j'attendais que la pluie vienne // Théâtre complet: 4 vol. – P., 2002. – V. 4.
13. Besnehard D. L'ourse blanche. – P., 1989.
14. Шувалов В.И. Метафора в поэтическом дискурсе // Филологические науки. – 2006. – №1.
15. Воробьева О.П. Художественная семантика: когнитивный сценарий // С любовью к языку: Сб. науч. тр. посвящается Елене Самойловне Кубряковой. – Воронеж, 2002.
16. Kovecses Z., Radden G. Metonymy: Developing a cognitive linguistic view // Cognitive Linguistics. – 1998. – Vol. 5, № 3.
17. Turner M., Fauconnier G. Metaphor, metonymy and building // Metaphor and Metonymy at the Crossroads. A Cognitive Perspective / Ed. by Antonio Barcelona. – Berlin; New York, 2000.
18. Goossens L. Metaphonymy: the Interaction of Metaphor and Metonymy in Expressions for Linguistic Action // Cognitive Linguistics. – 1990. – Vol. 1 (3).
19. Koltès B.-M. Le retour au désert. – P., 1999.
20. Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast / Ed. by René Dirven: Ralf Pörings. – Berlin; N.Y., 2003.